

סוביבור

כתב: אמיר השכל

ערכה: נאוה רון

14.9.2010

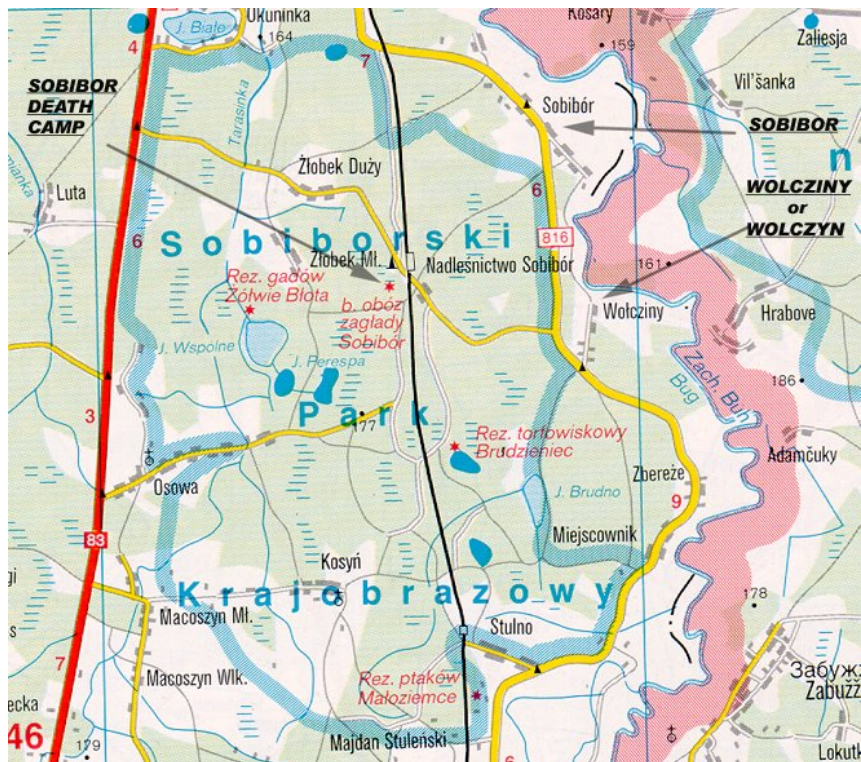
סוביבור

כללי

מקור השם סוביבור בפולנית: סובה ינשוף, בור חורש, ומכאן - יער הינשופים.

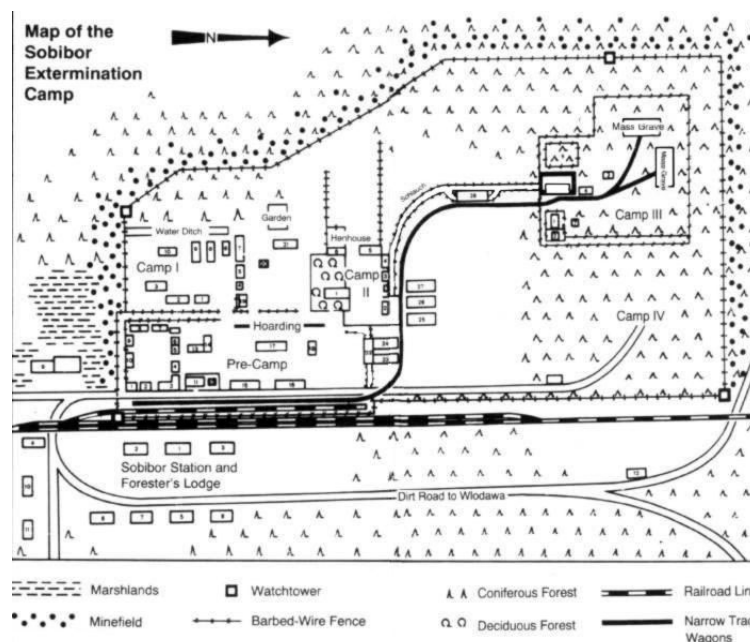
הקמתו של מחנה סוביבור החלה במרס 1942 באחריותו של ריכארד טומאלה, ממנהל הבניה המרכזי של האס.אס בלובלין. המחנה נבנה על פי התכנון והלקחים של מחנה בלז'ץ. בבניית המחנה הועסקו פולנים מהערים והעיירות בסביבה ויהודים מן הגטאות הסמוכים. עם סיום העבודות נרצחו היהודים. באפריל 1942, עקב עיכוב בבנייה, מונה למפקד המחנה פרנץ שטנגל ואז, כדי לתגבר את תהליך הבנייה, הובאה קבוצת של יהודים מגטאות מחוז לובלין. בסוף אוגוסט 1942 הועבר שטנגל לטרבלינקה ובמקומו מונה פרנץ רייכסלייטנר.

המחנה נבנה לאורך מסילת הברזל המובילה מחלם וולודאבה, ממערב לתחנת סוביבור, בשטח מוקף יער עצי אורן. מתחנת הרכבת, יצאה מהמסילה הראשית, מסילה צדדית אל תוך המחנה.

בשטח המחנה היו שני בתי עץ: בית יערנים ובית דואר בעל שתי קומות. המחנה היה דמוי מלבן, במידות 600X400 מטר, בהמשך הורחב שטח המחנה.

שלושה תאי גז במידות 4X4 מטרים הוקמו במבנה לבנים בעל יסודות בטון. המבנה היה בחלק צפון מערבי של המחנה. לכל תא ניתן היה להכניס 160-180 איש; סך הכול בשלושתם יחד 450-550 נפש. לכל תא הייתה דלת כניסה ומולה דלת להוצאת הגופות. מחוץ למבנה עמד מנוע, שממנו הוזרם גז חד-תחמוצת הפחמן לכל אחד מהתאים. בסתיו 1942 הוחלט להגדיל את תאי-הגז בסוביבור, שלושת תאי הגז פוצצו ובמקומם הוקם מבנה חדש, שהכיל שישה תאים, אותם חצה פרוזדור. שטח כל אחד מהתאים היה זהה לתאים הישנים, אולם כושר ההרג של כולם יחד עלה לכדי 1200-1300 איש בבת-אחת. תאי הגז החדשים החלו לפעול באוקטובר 1942.¹ תקינות תאי הגז נבדקה בנוכחותו של וירט באפריל 1942, כאשר הובאו למחנה 250 יהודים ממחנה העבודה קריחוב, שהיה בסמוך לסוביבור.

¹ קיימים פערי מידע גדולים על תאי הגז בסוביבור היות ולא ניתן היה להיכנס ללאגר 3 ואין ניצולים מאזור ההשמדה. יצחק ארד טוען שבשלב הראשון היו באזור ההשמדה שלושה תאי גז בגודל 4X4 מטר שכל אחד הכיל 200 נפש. על פי חישוב מתמטי נראה לי בלתי אפשרי. מרים נוביץ', בספרה סוביבור, טוענת שהקיבול של כל תא היה 50 איש, נראה מעט מידי. על פי אתר "יד ושם" קיבולת כל תא הייתה 160-180 איש, באופן אישי אני נוטה לקבל את המספר הנמוך, כלומר 160 איש. יצחק ארד טוען שהחל מאוקטובר 1942 פעלו בסוביבור שישה תאים בעלי קיבולת דומה לתאים הישנים כל אחד, מרים נוביץ' טוענת שפעלו חמישה תאים, גדולים יותר, בגודל 12X4 ובקיבולת של 70-80 איש לתא. קיימת עדות של אדם בשם עבודלליב שהיה שומר במחנה וברח ממנו. עבודלליב מסר עדות לפרטיזנים ב-23.9.1943, על פי העדות היה בלאגר 3 מבנה בטון בגודל 28X10 מטרים, מבנה זה הכיל שמונה תאי גז בגודל 7X4 מטר כל אחד. (ארכיון "יד ושם" תיק M-141/191)

מבנה המחנה

המחנה היה מורכב מחמישה מחנות נפרדים, שהיו מגודרים בגדר תיל צפופה²:

1. **"המחנה הקדמי" (Vorlager) -** במחנה הקדמי היה שער הכניסה למחנה, רציף תחנת הרכבת, מגורי האס.אס. והאוקראינים.

2. **לאגר 1 -** במקום התגוררו האסירים היהודים שעבדו בסוביבור, בלאגר 1 היו בתי המלאכה שבהם עבדו אחדים מהם בסנדלרות, בחייטות, בנפחות ועוד.

3. **לאגר מס' 2** – היה אזור הקליטה, במקום היו צריפי ההתפשטות, צריפים לאחסון הבגדים וחפצים האישיים ומקום להפקיד חפצי ערך.

4. **לאגר מס' 3 - תאי הגז** - לאגר 3 היה מבודד, אין יוצא ואין בא. עבדו בו, בשיא ההשמדה, כ-200 יהודים. בלאגר 3 היו בורות קבורה. אורך הבורות 50-60 מטר, רוחבם 10-15 מטר ועומקם 5-7 מטר. מסילה צרה לקרוניות הוליכה מתחנת הרכבת דרך תאי הגזים לבורות הקבורה. בנוסף, היה בלאגר 3 צריף למגורי אסירים יהודים וצריף לאנשי משמר.

5. **לאגר מס' 4** - נבנה בקיץ 1943 על ידי "פלוגת העונשין", שבנתה מחסני נשק תת-קרקעיים לאחסון נשק שלל סובייטי.

החיבור בין לאגר 2 -אזור הקליטה ולאגר 3 - אזור ההשמדה, היה באמצעות "צינור", ה-Schlauch. היה זה שביל צר, שרוחבו 3-4 מטרים ואורכו 150 מטר, מוקף משני עבריו גדר תיל שזורה ענפים. במחצית הדרך לאורך ה"צינור" היה צריף ששימש כמספרה. בצריף גזו את שיערן של הנשים קודם כניסתן לתאי הגזים. בשלב הראשון הקורבנות נקברו בבורות. בסוף 1942 ניתנה הנחייה לשרוף את הגופות.

למבנה מחנה סוביבור כמה גרסאות, כפי שנחרת בזיכרונם של הניצולים וכפי שתואר ע"י אנשי אס.אס. בקישור המצורף ניתן להתבונן בגרסאות השונות:

<http://www.deathcamps.org/sobibor/maps.html>

² יצחק ארד, מבצע ריינהארד, עמ' 49

סוביבור - מראה המחנה מבחוץ

התחנה סוביבור

פיקוד המחנה

מפקד המחנה היה פרנץ שטנגל. סגנו היה הרמן מישל. כעבור חודשים אחדים החליף גוסטאב ואגנר את שטנגל. מפקד לאגר 1 היה וייס, שהוחלף בהמשך על ידי קארל פרנצל, שהיה גם אחראי על האסירים היהודים, שעבדו בלאגר 2. מפקד לאגר 3 היה קורט בולנדר, אותו החליף בסתיו 1942 אריך באואר. את המחנה אבטחה יחידת משמר אוקראינית, שעברה הכשרה במחנה טרווניקי. היחידה הייתה מורכבת משלוש מחלקות, סך הכול 90-120 שומרים אוקראינים.

באואר

בולנדר

פרנצל

ואגנר

שטנגל

פעילות המחנה ממאי ועד יולי 1942

הרכבות עצרו בתחנת סוביבור. למחנה הוכנסו 18-20 קרונות משא. את הקרונות הכניס למחנה צוות עובדי רכבת גרמני. זקנים, חולים ונכים הובלו ל"לזרט", שם הם נרצחו בירי. שאר המגורשים נשלחו ללאגר 2, שם אולצו להתפשט בכיכר הפתוחה. בהמשך נבנה במקום צריף התפשטות. בצריף הייתה "קופה", בה נדרשו המגורשים להפקיד חפצי ערך. כעקרון, בוצעו פעולות ההשמדה ביום. כשהגיעו רכבות בשעות החשכה הוחזקו המגורשים בלאגר 2 תחת שמירה עד הבוקר. מדי פעם נהגו להוציא מן המשלוחים מספר מוגבל של בעלי מקצוע ובהם: נגרים, חייטים, סנדלרים וגברים ונשים חסונים, שאולצו לבצע עבודות גופניות. מעת לעת נורו אחדים מעובדי המחנה ובמקומם הובאו מגורשים חדשים. האסירים, שעבדו בלאגר 3, הועסקו בהוצאת הגויות מתאי הגזים וקבורתן. הם היו מנותקים משאר אסירי המחנה.

בחודשים הראשונים תדירות המשלוחים הייתה נמוכה: רכבת אחת ליום, בכל משלוח כ-20 קרונות ובהם 2000-2500 איש. שלב הרצח הראשון במחנה סוביבור נמשך בין מאי לסוף יולי 1942, בתקופה זאת נרצחו במחנה 90-100 אלף יהודים ממחוז לובלין, מאוסטריה, מגרמניה, מבוהמיה ממורביה ומסלובקיה.

בסוף יולי הופסקו המשלוחים הגדולים לסוביבור בשל שיפוצים במסילת הברזל בקטע לובלין-חלם. תאי הגז החדשים נבנו במהלך אוגוסט-ספטמבר 1942. בתחילת אוקטובר חודשו המשלוחים.

בין אוקטובר 1942 ליוני 1943 נרצחו בסוביבור בין 145-155 אלף יהודים פולנים ו-25 אלף יהודים סלובקים. במרס 1943 הגיעו לסוביבור 4,000 יהודים מצרפת בארבעה משלוחים. בין מרס ליולי 1943 הגיעו 19 משלוחים מהולנד, שכללו כ-35 אלף נפש, מהם שרדו 19 בלבד. למחנה הגיעו כ-5,000 יהודים ממחנה מיידאנק להשמדה. המשלוחים האחרונים הגיעו מגטאות: וילנה, מינסק ולידה.

ביקורי הימלר

על פי עדותו של משה בהיר, אסיר בסוביבור, הגיע הימלר לראשונה לביקור בסוביבור בסוף יולי 1942. ב-12 בפברואר 1943 ביקר הימלר בפעם השנייה בסוביבור. לקראת הביקור הובאו כ-200 נערות יהודיות מאחד ממחנות העבודה במחוז לובלין והן נרצחו בגז לשם הדגמה בפני הימלר. ב-5 ביולי 1943 הורה הימלר לא לפרק את מחנה סוביבור אלא להפכו למחנה ריכוז. המטרה הייתה להקים במחנה מחסנים לתחמושת שלל. בעקבות ההחלטה החלו בסוביבור בבניית צריפים ובונקרים לאחסון תחמושת. לשם כך המחנה הורחב והאזור הצפון מזרחי, הסמוך לתחנת הרכבת, נבנה מחדש. חלק זה של המחנה נקרא לאגר 4 או "המחנה הצפוני".³

בריחת אסירים מהמחנה

שטנגל הנהיג סדרי אבטחה חמורים, דבר שהקשה על הבריחה מהמחנה. על אף זאת ידועות מספר בריחות, האחת בליל חג המולד בלילה שבין ה-25-26 בדצמבר 1942, חמישה אסירים יהודים, ובהם שתי נשים ושני שומרים אוקראינים, ברחו מלאגר 3. ב-20 ביולי 1943 יצאה "קבוצת היער" את המחנה בלוויית שומרים אוקראינים. שני אסירים, מלווים בשומר אוקראיני, הלכו להביא מי שתייה. השניים ניצלו את ההזדמנות, תקפו את השומר, וברחו. כשנודע האירוע לשאר אסירי הקבוצה, הם חששו מפעולת תגמול של הגרמנים והחליטו לברוח; ברחו 18 יהודים פולנים, שניים נהרגו במהלך הבריחה, שלושה נמלטו ו-13 נתפסו. כתגמול נרצחו כל יהודי פולין מ"קבוצת היער".

בעקבות מעשי הבריחה החליט מפקד המחנה להניח מוקשים סביב המחנה. הנחת המוקשים הסתיימה בסוף יולי 1943. סביב שדה המוקשים נחפרה תעלת מים.

³ מירם נוביץ', סוביבור, עמ' 37-38

ניסיונות ההתנגדות בסוביבור

ליאון פלדהנדלר

יוזם רעיון ההתנגדות בקרב אסירי מחנה סוביבור הוא ליאון פלדהנדלר, איש בשנות השלושים לחייו, בנו של רב וראש היודנראט בגטו ז'ולקייבקה. האירוע, שהאיץ את יוזמות ההתנגדות, היה משלוח אסירים, שחיסלו את מחנה בלז'ץ ונרצחו במחנה סוביבור ביוני 1943. אחד הרעיונות הראשונים היה להרעיל את אנשי האס.אס באמצעות מורפיום. באוגוסט 1943 עלה רעיון להעלות באש את המחסנים, לנצל את המהומה, לפרוץ את הגדרות ולברוח. תוכנית אחרת הייתה לחפור מנהרה

באורך 120-130 מטר מצריפי מגורי האסירים בלאגר 1 אל מחוץ לגדרות המחנה ושדה המוקשים. שיתוף פעולה בין ליאון ואסיר יהודי מהולנד בשם יוסף יעקובס הוליד רעיון להתקוממות. הרעיון היה לשתף פעולה עם שומרים אוקראינים, להיכנס בחשאי למחסן הנשק, לגנוב נשק ובעזרתו לפרוץ את השער הראשי ולהימלט ליערות. בעקבות הלשנה יעקובס נתפס, עונה ונורה למוות. במחצית הראשונה של ספטמבר 1943 נרקמה תוכנית ההתנגדות נוספת בראשותם של שישה קאפויים. בעקבות הלשנה של אחד מהם נעצרו האחרים ונורו לעיני האסירים.

ב-23 בספטמבר הגיע לסוביבור משלוח של 2000 יהודים ממינסק ובהם כ-100 שבויי מלחמה סובייטים. זו הייתה נקודת המפנה בפעילות המחתרתית בסוביבור. שמונים איש מהמשלוח, רובם שבויים סובייטים, נשלחו לעבודות בלאגר 4, אחד מהם אלכסנדר פצ'רסקי, קצין בן 34. לאחר ימים ספורים במחנה הבין פצ'רסקי,

אלכסנדר פצ'רסקי

שסוביבור הוא מפעל למוות וזה מה שהוביל לקשר בינו לבין ליאון פלדהנדלר. האחרון הציע לפצ'רסקי לקחת על עצמו את הפיקוד על המחתרת ולארגן בריחה המונית. התוכנית הראשונית הייתה לחפור מנהרה לבריחה מהמחנה. בראשית אוקטובר הוחל בכריית המנהרה, אולם עקב גשמים כבדים, ב-8 וב-9 בחודש, נהרסה המנהרה ונדרש למצוא תוכנית חלופית. בסיס התוכנית היה לחסל את אנשי האס.אס ולברוח מהמחנה. השומרים האוקראינים לא היו בעיה מכיוון שנודע לפצ'רסקי, כי לאוקראינים לא הייתה תחמושת, אלא רק לאלו שהיו בתורנות שמירה, וגם זו במנות קטנות.

אחד הגורמים להחלטה לפתוח במרד ללא דיחוי היה הידיעה, כי חלק מאנשי האס.אס מיועדים לצאת לחופשה בגרמניה והיעדרו של ואגנר, שהיה הנוקשה ביותר מבין אנשי האס.אס.

באשר לעיתוי פתיחת פעולות המרד נקבעו העקרונות הבאים: בשעות העבודה, כאשר אנשי האס.אס פזורים ברחבי המחנה ובסמוך לרדת החשכה, כדי שהבריחה תהיה בשעות החשכה.

השלב הראשון של התוכנית היה שקט ובו תוכנן חיסול אנשי האס.אס בלאגר 1 ולאגר 2, ניתוק קווי הטלפון וחבלה במשאיות שהיו במחנה.

השלב השני, בסיום יום העבודה, פריצת הגדרות ובריחה ליערות. השלב הראשון נועד להתבצע בין השעות 15:30-16:30 והשלב השני בין השעות 16:30-17:30.

אסירי לאגר 3 לא נכללו בתוכנית הפעולה היות ולא היה קשר איתם. הכוונה הייתה, שבשלב הראשון יתבקשו בכירי האס.אס להגיע לבתי המלאכה של לאגר 1 ולמחסנים בלאגר 2 בתואנות שונות ואז, בעזרת לוחמים מוסתרים, לרצוח אותם. שלב ב' של התוכנית נועד להיות בעת מסדר סיום יום העבודה, כאשר האסירים יצאו את המחנה דרך השער הראשי, היציאה היחידה שלא הייתה ממוקשת. יום המרד נקבע ל-13 באוקטובר. באותו יום הגיעה לסוביבור, במפתיע, קבוצת אנשי אס.אס ממחנה העבודה באוסובה. סיבת הביקור לא הייתה ידועה והוחלט לדחות את יום הביצוע ליום המחרת.

ביקור גלובוצ'ניק במחנה סוביבור

פצ'רסקי היה אחראי על הפעולה בלאגר 1 וליאון פלדהנדלר היה אחראי על הפעולה בלאגר 2. עד השעה 17:00 התבצע החלק השקט של המרד כמתוכנן. שניים עשר אנשי אס.אס חוסלו, בהם שלושה אנשי מפתח: נימאן, מפקד המחנה בפועל, גרייטש, מפקד המשמר האוקראיני וגטינגר, מפקד לאגר 3. האסירים הצטיידו באקדחים, שנקחו מהנרצחים, וברובים, שהובאו על ידי האסיר שמייזנר מהנשקיה. מרגע שכונסו אסירי המחנה ברחבת המסדרים לא ניתן היה לשלוט בהמון, אסירים החלו בורחים לכל עבר. אש, שנורתה מאחד המגדלים, חסמה את שער המחנה והאסירים פרצו את הגדרות ונכנסו לשדות המוקשים. מתוך כ-600 האסירים, שהיו ביום המרד, במחנה הצליחו לחצות לפנות ערב את הגדרות ושדות המוקשים כ-300 ולברוח ליערות. כ-150 אסירים נתפסו במחנה ונכלאו בצריף, שנשמר על ידי אוקראינים. ביום למחרת נרצחו כולם בלאגר 3 בידי השומרים האוקראינים. כ-400-500 חיילים ואנשי אס.אס ביצעו סריקות באזור כדי לתפוס את הבורחים. כ-100 מהבורחים נתפסו וחוסלו. חמישים ושלושה אסירים זכו להגיע ליום השחרור.⁴

מ-29 אנשי אס.אס, קצינים וחיילים ששרתו בסוביבור, היו 12 בחופשה בגרמניה. מ-17 הנותרים במחנה רצחו המורדים 11. במהלך הבריחה נהרגו עוד 2-3 אוקראינים.

חיסול המחנה ומשפטי הפושעים

אחרי המרד הוחלט לחסל את המחנה. חיל הנדסה של הוורמכט פוצץ בדינמיט את תאי הגזים. פירוק המחנה הסתיים בנובמבר 1943 ולאחריו נרצחו האסירים בחורשה סמוכה. שטח המחנה נחרש והוקמה בו חווה חקלאית. בקיץ 1944 שוחרר האזור על ידי הצבא האדום והצבא הפולני העממי. מעריכים את מספר הנרצחים בסוביבור בכ-250 אלף נפש.

בין ספטמבר 1965 ועד דצמבר 1966 נשפטו 11 אנשי אס.אס, ששרתו בסוביבור בהאג שבגרמניה המערבית. במהלך המשפט התאבד אחד הנאשמים. נאשם אחד נידון למאסר עולם, חמישה לתקופת מאסר של 3-8 שנים וארבעה זוכו. גוסטב ואגנר הצליח לברוח לברזיל ובשנת 1980 הוא התאבד.

עדותו של טומס בלאט, אחרון ניצולי סוביבור: <http://www.youtube.com/watch?v=h9j3y0sCGEY>

עדותו של ניצולי סוביבור: <http://www.youtube.com/watch?v=sB7wQFsEld8>

⁴ על פי האתר של טומאס (טוייבי) בלאט (באתר תמונות של 47 ניצולים) והמוצג במוזיאון סוביבור.

מקורות

1. דויד אבידן, המרד ביער הינשופים סוביבור, הוצאת ספרית המאה ושלושים, 1983
2. יצחק ארד, מבצע ריינהארד, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1987
3. מרים נוביץ', סוביבור, בית לוחמי הגטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ט
4. דב פרייברג, שריד מסוביבור, הוצאה עצמית, 1988
5. ישראל קלויזנר, מפרשת השואה, בהוצאת ראובן מס, ירושלים, 1946
6. אתר "יד ושם" – הערך: סוביבור
7. ארכיון "יד ושם" תיק M-141/191
8. <http://www.jewishgen.org/ForgottenCamps/Camps/SobiborEng.html>
9. <http://www.holocaustresearchproject.org/ar/sobibor.html>
10. <http://www.deathcamps.org/sobibor/sobibor.html>
11. <http://www.sobibor.info/survivors.html>